

II. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 316.624.2

Єрмак С. М.,

кандидат педагогічних наук, доцент, учений секретар,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

НАПРЯМИ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНО НЕГАТИВНИХ ФОРМ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Сьогодні надто актуальною є проблема зростання правопорушень серед молоді.

Психологи стверджують, що психіка українських дітей зазнала за останнє десятиріччя незворотних змін: більшість з них нічого не бояться, не цінують, ні в що не вірять. Вони стають дедалі жорстокішими, а їхні вчинки – моторошнішими.

На тлі загального зниження темпів дитячої злочинності щороку зростає частка тяжких злочинів, скоєних неповнолітніми.

Розпізнання видів та виявів девіантної поведінки неповнолітніх дає можливість аргументовано визначити профілактичні заходи, спрямовані на подолання девіантної поведінки.

Ключові слова: *неповнолітні, особливості вікового розвитку неповнолітніх, девіантна поведінка, вияви девіантної поведінки, профілактика девіантної поведінки.*

Постановка проблеми. Останніми роками надто актуальною є проблема зростання правопорушень серед молоді. Усе частіше засоби масової інформації та соціальні мережі поширюють інформацію про бійки, безвідповідальне ставлення до навчання, втечі з дому та бродяжництво, здирництво, підлітковий вандалізм, крадіжки автотранспорту, шкільний булінг, вживання алкогольних та наркотичних речовин тощо.

Психологи стверджують, що психіка українських дітей зазнала за останнє десятиріччя незворотних змін: більшість з них нічого не бояться, не цінують, ні в що не вірять. Вони стають дедалі жорстокішими, а їхні вчинки – моторошнішими. Девіантна поведінка перешкоджає успішній соціалізації особистості, а згодом може переходити у відверті кримінальні форми та стано-

вити небезпеку як особі неповнолітнього, так і суспільству в цілому. Адже на тлі загального зниження темпів дитячої злочинності щороку зростає частка тяжких злочинів, скоєних неповнолітніми.

Аналіз останніх досліджень. Передумови розгляду девіантологічних теорій можна знайти ще у міфах стародавніх держав, коли народи приписували своїм законам та нормам божественне походження, а відповідно порушення їх каралось за життя та згідно з віруваннями після смерті під час загробного суду.

Про відхилення від норм поведінки говорилось і у філософських теоріях Платона, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегеля, К. Маркса.

Наступний поштовх у розвитку теорії девіацій суспільство отримало в ХХ столітті, коли було доведено низку біологічних (Ч. Ломброзо, Х. Шелдон), психологічних (З. Фройд), соціологічних (Е. Дюркгейм, Р. Мертон) та інших філософських концепцій (В. Селлін, Д. Міллер, Г. Тард, Г. Баккера) [10].

Прихильники біологічної теорії пов'язували схильність до девіацій із фізіологічною будовою організму (Ч. Ломброзо) та особливостями будови тіла людини (Х. Шелдон).

Засновник психоаналізу З. Фройд пов'язував появу девіацій з «розумовими дефектами», «психопатією», «дегенеративністю».

Дюркгейм Е. – розробник теорії «аномії» (грець. *беззаконня*) – вважав, що девіантна поведінка виникає внаслідок відсутності в суспільстві загальноприйнятих норм, цілей або сенсу життя.

Селлін В., Міллер Д. вважали, що витоки появи девіацій слід шукати у випадку, коли особа асоціює себе з носіями субкультури, норми яких суперечать загальноприйнятим нормам.

Схожі теорії висували Г. Тард та Е. Сазерленд – поява девіантної поведінки пов'язувалась із криміногенним середовищем, у якому перебуває особа.

Беккер Г., автор теорії стигматизації, наголошував, що саме поняття «девіація» визначається не змістом поведінки, а суспільною оцінкою цих діянь та «навішуванням» на особу «клейма» порушника.

На сучасному етапі розвитку науки проблема появи відхилень у поведінці підлітків розглядалась у працях таких дослідни-

ків, як: Джужа О. [1], Кікалішвілі М. [4], Іваницький О. [3], Ко-рецький С. [6], Кірейчев А. [5], Максимова Н. [7], Терещенко Л. [10], Чайковська О. [11] та інші.

Мета роботи. Провести аналіз наукових праць щодо причин виникнення девіантної поведінки та визначити напрями профілактики соціально негативних форм девіантної поведінки неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до періодизації життєвого циклу психолого-педагогічна наука виділяє: дитячий (до 14 років), підлітковий (14–15 років) та юнацький вік (16–18 років). Спробуємо визначити причини виникнення девіантної поведінки неповнолітніх для кожної з вікових груп.

Під девіантною (лат. *deviatio* – відхилення) поведінкою більшість авторів розуміють вчинок, дії людини або соціальне явище (дії злочинної групи, створення релігійної секти), що не відповідає офіційно встановленим чи фактично сформованим у цьому суспільстві нормам (законам, традиціям, стандартам, шаблонам, соціальним установкам) [7].

Як визначає Кікалішвілі М., термін «девіантна поведінка» не може застосовуватись до дітей молодше десяти років. До цього віку неповнолітні не можуть самостійно дотримуватись соціальних норм, а самоконтроль у більшості своїй здійснюється за допомогою дорослих, сім'ї [4].

Коли дитина відчуває байдужість, відсутність піклування, агресію з боку батьків, то з'являються перші вияви девіантної поведінки.

Як визначає Іваницький О., сучасне українське суспільство породило декілька типів сімей, діти в яких схильні до девіантної поведінки. Це так звані «соціально неблагополучні» сім'ї:

- неповні сім'ї, де дитина виховується лише одним з батьків або взагалі бабусями чи дідусями;
- конфліктні сім'ї, де відбувається регулярне з'ясування відносин, а дитина вимушена обирати сторону одного з батьків;
- сім'я з відвертими асоціальними установками;
- сім'ї з особами, схильними до вживання алкоголю та наркотиків;

- «формальні» сім'ї, коли обов'язки батьків виконуються формально, тобто батьки в змозі виховувати дітей, але через заняття власним бізнесом, побудовою кар'єри, понаднормову роботу, хобі чи, перебуваючи в стані майже розлучення, не приділяють дітям належної уваги, компенсуючи її подарунками, грошима тощо.

На відміну від дитячого, у підлітковому віці (14–15 років) відбувається інтенсивне моральне формування особистості: формуються основи світогляду, формується моральна свідомість, принципи й ідеали. Однак у правопорушників нерідко спостерігається відхилення в моральному розвитку – соціальна інфантильність.

Для підлітків характерна висока сприйнятливність до зовнішніх впливів (як позитивних, так і негативних); активний пошук морального ідеалу, нетерпиме ставлення до фальші, нещирості; прагнення до романтики, випробування нового, невідомого, незвичайного; прагнення до самовиховання і, насамперед, до формування вольових якостей і вольового загартування.

У підлітків-правопорушників усі ці процеси одержують негативну спрямованість, бо ідеалом обирається асоціальна особистість. Прагнення до романтики завершується залученням до романтики карного світу, для вольового загартування обираються свідомо помилкові методи самовиховання.

Для підлітка характерне прагнення до самостійності, потреба в спілкуванні, дружбі. Вирішальне значення у виникненні відхилень від соціальної норми має тут система спілкування підлітків, спрямованість тих груп, учасниками яких вони стають: посилення спілкування в малій групі (зазвичай вуличній, негативно спрямованій) веде до ослаблення контактів зі шкільним колективом, родиною.

Емансипація підлітка виявляється в прагненні вивільнитися з-під опіки й контролю старших, відійти від їх стандартів, норм і цінностей. Цей тип поведінки часто пов'язаний з боротьбою підлітка за самостійність, за самоствердження себе як особистості.

Психолого-педагогічними особливостями молодих людей 16–18 років є досягнення фізичної зрілості, наростає м'язова маса, підвищується працездатність. Фізичний стан надає їм впевненості у виборі професії, оволодінні трудовими навичками й уміннями, занятті спортом.

В юнацькому віці самосвідомість набуває якісно нового характеру у порівнянні із самосвідомістю підлітка. В юнака з'являється тенденція постійно оцінювати свою особистість, аналізувати свої дії, поведінку, вчинки. На відміну від підлітків юнак не довіряє оцінкам інших людей свого «Я».

У дев'янтих юнацького віку особливо рельєфно виявляються негативні елементи в розвитку самосвідомості:

- перекручування соціально-моральних оцінок, включених у самосвідомість;
- завищення (переоцінювання) своїх якостей;
- прагнення підтвердити свою неадекватну самооцінку нелогічними, а часом аморальними й кримінальними вчинками;
- неправильна оцінка свого майбутнього у зв'язку зі скоєним злочином, відчуття безперспективності й підвищеної соціальної тривожності.

Також у віці 16–18 років молода людина починає замислюватися про трудову діяльність, життєві плани і вибір професії. Завищені професійні запити швидко приводять їх до розчарування, хворобливих переживань, формування психології «невдахи».

Невдачі у виборі професії штовхають юнаків на всездозволений спосіб життя, а потім і шлях правопорушень [2].

Звичайно, держава на законодавчому рівні намагається робити все, щоб посилити профілактичну роботу з неповнолітніми. Так, ще в 2001 році прийнято Закони України:

– «Про охорону дитинства» № 2402-14, який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [8].

– «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» № 2558-14, який визначає організаційні і правові засади соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю [9], а у редакції від 19.12.2017, крім проведення соціальної роботи, соціальної підтримки неповноліт-

ніх, з 1 січня 2018 року набули чинності положення про застосування пробаційних програм.

Проте ті негативні процеси, що відбуваються в державі протягом останніх десятиріч, також спонукають до девіантної поведінки неповнолітніх:

– економічні (зниження життєвого рівня населення, високий показник безробіття, наявність військового конфлікту на Сході країни, розшарування суспільства, відносна доступність алкогольних та наркотичних речовин);

– культурні (створення об'єднань, у яких культивується поняття силового вирішення конфліктів, нівелювання моральних цінностей, поширення злодійської субкультури, створення через соціальні мережі так званих «груп смерті», ігроманія);

– педагогічні (зростання кількості соціально неблагополучних сімей, проблеми з навчанням, відсутність безкоштовних позашкільних закладів освіти тощо).

Тобто без участі держави подолати таке явище як девіантна поведінка неповнолітніх цілком неможливо.

Висновки. У підсумку зазначимо, що профілактика девіантної поведінки неповнолітніх повинна здійснюватися за такими напрямками:

1. Правова просвіта населення, поширення інформації щодо вирішення проблем у законодавчому полі з метою недопущення переходу неповнолітніх на злочинний шлях діяльності (лекції, освітні програми, пропаганда здорового способу життя в засобах масової інформації).

2. Розгалуження мережі громадських та освітніх організацій, які забезпечують дозвілля та надають безкоштовну комплексну психолого-педагогічну та медико-соціальну допомогу тим неповнолітнім, які її потребують («Телефони довіри», громадські фонди та організації, гуртки та секції за інтересами тощо).

3. Забезпечення працевлаштування неповнолітніх (згідно з Кодексом законів про працю України), які не продовжують навчання, та сприяння їм у трудовій адаптації.

4. Оздоровлення середовища, в якому перебуває неповнолітній (раннє виявлення соціально неблагополучних сімей, консультування, соціальна допомога, втручання за необхідності).

5. Забезпечення ефективної участі сім'ї у вихованні неповнолітніх (урахування психології нормального розвитку підлітка; створення умов для формування позитивних якостей особистості в процесі різноманітних видів навчальної, трудової та інших видів діяльності, що сприяють інтелектуальному, морально-етичному, естетичному розвитку; вироблення стійкості до негативних впливів; забезпечення протидії втягуванню неповнолітніх у негативні ситуації; стимулювання до здорового способу життя і позитивної соціальної орієнтації, навчання навичкам охорони власного життя і здоров'я тощо).

Список використаних джерел

1. Джужа О. М., Корецький С. М. Проблеми девіантної поведінки (кримінологічний аспект). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Київ, 1999. № 1. С. 179–184.

2. Єрмак С. М. Психолого-педагогічні особливості неповнолітніх засуджених. *Теорія і практика сучасного менеджменту: проблеми та шляхи їх вирішення*: збірник матеріалів VII міжвузівської наук.-практ. конф. (29 берез. 2011 р.). Чернігів: Чернігівська філія ПВНЗ «Європейський університет», 2011. С. 46–50.

3. Іваницький О. В. Девіантна поведінка молоді в Україні: чинники виникнення та державні заходи подолання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 83–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ardu_2008_2_12 (дата звернення: 04.09.2017).

4. Кікалішвілі М. В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3. С. 109–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_3_17 (дата звернення: 04.09.2017).

5. Кірейчев А. Особистісні особливості підлітків із нормативною і девіантною поведінкою. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 2012. № 3. С. 82–89.

6. Корецький С. М. Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 20 с.

7. Максимова Н. Ю. Основи психології девіантної поведінки Київ: Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2008. 439 с.

8. Про охорону дитинства: Закон України від 06.06.2001 р. № 2402-14. *Голос України*. 2001. 06 черв. (№ 98). С. 3.

9. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю: Закон України від 27.07.2001 р. № 2558-14. *Голос України*. 2001. 27 лип. (№ 132). С. 4.

10. Терещенко Л. А. Девіантна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема. *Актуальні проблеми психології*: збірник наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка, 2013. Т. 10. С. 675–683.

11. Чайковська О. М. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 28. С. 627–637.

References

1. Dzhuzha, O. M. and Koretskyi, S. M. (1999), "Problems of deviant behavior (criminological aspect)". *Naukovyi visnyk of the National Academy of internal affairs of Ukraine*. Kyiv. No 1, pp. 179–184.

2. Yermak, S. M. (2011), "Psychological and pedagogic peculiarities of juvenile delinquents". *Theory and practice of modern management: problems and ways of their solution*: collection of materials of the VIIth Inter-institutional scientific and practical conference, March 29, Chernihiv branch, European University, Chernihiv, pp. 46–50.

3. Ivanytskyi, O. V. (2008), "Deviant behavior of young people in Ukraine: Factors of origin and state measures of overcoming". *Urgent problems of state management*. No. 2, pp. 83–90.

4. Kikalishvili, M. V. (2011), "Deviant behavior: concepts and features". *Visnyk of Academy of the Bar of Ukraine*. No. 3. pp. 109–122.

5. Kireichev, A. (2012), "Personality peculiarities of juveniles who have normative and deviant behavior". *Pedagogy and psychology of the professional education*. Lviv. No. 3, pp. 82–89.

6. Koretskyi, S. M. (2003), *Criminological characteristics of juveniles deviant behavior: synopsis of thesis (prepared by PhD)*: 12.00.08 / Nat. Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, 20 p.

7. Maksimova, N. Yu. (2008), *Fundamentals of psychology of deviant behavior*. Kyiv: Publishing centre «Kyiv University», 439 p.

8. Ukraine (2001), *On childhood protection*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, pp. 3.

9. Ukraine (2001), *On social work with children and youth*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, pp. 4.

10. Tereshchenko, L. A. (2013), "Juveniles' deviant behavior as social and pedagogic problem". *Collection of scientific works*. H.S. Kostyuk Institute of Psychology. Vol. 10. pp. 675–683.

11. Chaikovska, O. M. (2015), "Parts of factors system of juveniles' deviant behavior". *Problems of modern psychology*. Kamyranets-Podilskyi. Vol. 28. pp. 627–637.

Yermak S. M.

DIRECTIONS OF SOCIAL-NEGATIVE FORMS PREVENTION OF JUVENILE'S DEVIANT BEHAVIOR

The problem of increasing offenses among young people has become too actual. More often media and social networks spread information about fights, irresponsible attitudes toward education, home-based escapes and vagrancy, extortion, teenage vandalism, theft of vehicles, school boiling, alcohol and drug use, etc.

Psychologists say that psyche of Ukrainian children has experienced irreversible changes over the last decade: most of them fear nothing, do not appreciate anything and do not believe in anything. They are becoming more brutal, and their actions are more frightening. Deviant behavior prevents individual from successful socialization, and subsequently it can go into open-ended criminal forms and endanger both the person of the minor and society as a whole. The reasons for this phenomenon are those negative processes that have been taking place in the state over the past decades:

- economical (decreasing of living standards, high unemployment rate, presence of military conflict in the east part of the country, stratification of society, relative availability of alcohol and drug substances);

- cultural (creation of associations in which the concept of effective conflict resolution is cultivated, leveling of moral values, spreading of thieves' subculture, creation of so-called "death groups" through social networks, gaming);

- pedagogical (increasing the number of socially neglected families, problems with education, lack of free out-of-school educational institutions, etc.).

To overcome such a phenomenon as deviant behavior of minors is completely impossible without a systemic policy of the state. There should be a system of measures implemented in the following areas:

- legal education of the population, sharing information on problem solving in the legislative field in order to prevent the juvenile transition to a criminal way of activity;

- branch of a network of public and educational organizations that provide leisure and provide free comprehensive psychological and pedagogical, medical and social assistance to minors who need it;

- providing the employment of minors who do not continue their studies and their facilitating in labor adaptation;

- improvement of the environment in which the minor is;

- providing the effective participation of the family in minors' upbringing.

Key words: *minors, peculiarities of minors' age development, deviant behavior, manifestations of deviant behavior, prevention of deviant behavior.*